

ІВАН ЗЯЗІОН

Інститут педагогічної освіти
і освіти дорослих НАПН України
м. Київ

ПЕДАГОГІЧНА ДІЯЛЬНІСТЬ І ПЕДАГОГІЧНА ДІЯ ВЧИТЕЛЯ В УПРАВЛІННІ ОСВІТОЮ

Педагогічна діяльність є складною організованою системою ряду діяльностей: найперша з них – діяльність учителя, який безпосередньо навчає. У контексті цієї діяльності вчитель певної наукової галузі завжди відчужений від функції й смислу цілого, він лише виконує ззовні задані йому функції. Наступні діяльності – рефлексивно надбудовні над першою, тобто обслуговують її. Такою є діяльність узагальнення досвіду учіння, що складається із зіставлення процедур учіння й виокремлення найбільш ефективних прийомів і способів учіння – діяльність методиста, який конструює прийоми й методи учіння. Третя діяльність – також методична, але вона цілеспрямована на добір і побудову навчальних засобів навчальних предметів. Четверта діяльність полягає у зв'язуванні навчальних предметів в одне ціле – діяльність програмування, складання програм. Для здійснення такого програмування необхідно мати більш чітке уявлення про цілі учіння, однак часто-густо будують програму учіння, орієнтуючись лише на деякі загальні окреслення цілей. Такі цілі в недалекому минулому, іноді й сучасному суццюму, формувалися й формуються політиками, можновладцями, науковцями, культурологами, але не педагогами. Сучасна соціокультурна ситуація й завдання¹ освіти вимагають, щоб описанням й проектуванням цілей учіння займалися педагоги-методологи. Це необхідно, по-перше, тому, що сучасна виробничо-практична діяльність ставить лише чітко визначені цілі, завдання, які можуть вирішити лише спеціально підготовлені люди. По-друге, сучасне методологічне мислення може проектувати досить ефективно навчальні процеси, але воно вимагає від замовника чітких і визначених цілей. По-третє, сучасне технологічне суспільство швидко й інтенсивно розвивається і вимагає того ж від систем учіння, тобто стеження за профе-

¹ „При психологічному аналізі діяльності, зокрема й навчальної, розглядаються типи вирішуваних суб'єктом задач, згідно з тим психічним процесом, який забезпечує в основному їх рішення” [Балл Г.А. Теория учебных задач: психолого-педагогический аспект / Г.А. Балл. – М., 1990. – 184 С.].

сійним ринком збуту, швидкого й систематичного описування властивостей людини, необхідних суспільству й оперативного проектування під завдання навчальних програм. У широкому сенсі, результатом такого телеологічного мислення є проект людини, у більш вузькому сенсі – проект спеціаліста, тобто повинна бути описана й співвіднесена одна з одною сукупність інтелектуальних функцій, знань, здібностей, компетентностей, поза якими людина не соціалізується й не набуває різновидів професійного досвіду. Цього вимагає також різке погіршення рівня кваліфікації педагогічного персоналу в Україні за останні 20 років².

Педагогічну активність можна розглядати як організаційно-управлінську діяльність (як засіб управління навчальною діяльністю) і як розуміння свідомості учнів і організацію їх розуміння. Останнє передбачає систематичне врахування внутрішньої позиції учня, розуміння внутрішнього стану іншої людини, тобто робота зі свідомістю. З іншого боку, педагог повинен також організувати розуміння себе, донести до учня щось важливе з його точки зору. Але розуміння не передається прямо, його можна домогтися лише на усвідомленні свого особистісного досвіду (чи організацію такого досвіду, якщо його не було). Педагогічний акт (педагогічна дія), отже, є комунікативним діагностичним актом.

Стосовно навчального процесу управління є цілеспрямованим, систематичним впливом учителя на колектив учнів, і кожного окремого учня, для досягнення заданих результатів учіння. Управляти – це не пригнічувати, не нав'язувати процесу хід подій, що суперечить його природі, а, навпаки, максимально враховувати природу процесу, погоджувати кожен вплив на процес із його логікою. „Навчальна діяльність є видом управлінської і як така вона набуває рис колективної діяльності”³.

До характерних рис управління навчальним процесом можна віднести такі:

- свідомий і планомірний вплив, який завжди вагоміший за стихійну регуляцію;
- наявність причинно-наслідкових зв'язків між керівною підсистемою (вчитель) і керованою підсистемою [суб'єктом (об'єктом)] управління (учень);
- динамічність чи здібність керованої підсистеми переходити з одного якісного стану в інший;
- надійність, тобто здатність системи управління виконувати задані функції за певних умов перебігу процесу;

² Педагогічні і науково-педагогічні кадри: добір, підготовка, створення умов для ефективної діяльності // Національна доповідь про стан і перспективи розвитку освіти в Україні. / за заг. ред. В.Г. Кременя. – К., 2011. – 303 с. – С. 97.

³ Машбиц Е.И. Психологические основы управления учебной деятельностью. / Е.И. Машбиц. – К.: Вища школа, 1987. – 221 с. – С. 70.

- стійкість – здатність системи зберігати рух за визначеною траєкторією, підтримувати визначений режим функціонування, не зважаючи на різні зовнішні та внутрішні смуги.

Процес управління виступає водночас як циклічний і неперервний, що створюється одночасним і послідовним виконанням багатьох циклів управління. Управлінський цикл розпочинається з визначення цілей і визначення завдань, а завершується їх вирішенням, досягненням мети. За досягнутою ціллю постає нова, і управлінський цикл повторюється. „Ціль – дія – результат – нова ціль” – така схематична картина неперервного управлінського процесу. Вона використовується в науковому й виховному процесах.

Ефективне управління процесом учіння можливе за умови виконання певних вимог:

- формування цілей учіння;
- встановлення висхідного рівня (стану) керованого процесу;
- розроблення програми дій, що передбачає основні перехідні стани процесу учіння;
- одержання за певними параметрами інформації про стан процесу учіння (зворотний зв'язок);
- переробка інформації, одержаної з каналу зворотного зв'язку та внесення в навчальний процес впливів корекції.

Завдання вчителя у процесі управління полягає в зміні стану керованого процесу, доведення його до раніше визначеного рівня. Тобто, управління процесом учіння передбачає визначення місця кожного учасника цього процесу, його функцій, прав, обов'язків, створення належних умов для найкращого виконання ним своїх завдань.

Управління є інформаційним процесом, що характеризується замкнутим циклом передачі сигналів і включає контроль за поведінкою керованого суб'єкта. Роль учителя полягає в переробці одержаної інформації, її осмисленні й виробленні рішення про внесення корективів у навчальний процес. Здійснення зворотного зв'язку в навчальному процесі передбачає розв'язання двох завдань: 1) визначення змісту зворотного зв'язку – виділення сукупності контрольованих характеристик на основі цілей учіння й психологічної теорії учіння, як базової при складанні навчальних програм; 2) визначення частоти зворотного зв'язку.

Своєрідність учіння, як системи управління, полягає, зауважує Н. Талізіна, передусім, у тому, що керований об'єкт – процес учіння, опанування – здійснюється завжди конкретною особистістю. Складність і багатогранність особистісних факторів настільки велика, що при складанні основної програми учіння вони не завжди можуть бути враховані. При масовому учінні основна програма в кращому разі може бути адаптована лише до деякої системи типових особливостей для певної групи учнів. У процесі ж учіння

конкретної групи учнів можуть бути виявлені якісь додаткові особливості, врахування яких дозволить їм швидше досягти поставленої цілі⁴.

У процесі управління опануванням знань учителю слід встановити, чи навчилися учні узагальнювати й порівнювати факти, робити висновки, критично аналізувати одержані відомості, знати, як засвоюють вони матеріал підручника, чи вистачає їм для цього часу і т.п.? Для реалізації ефективного процесу учіння необхідна така теорія, яка розглядає цей процес як формування пізнавальної діяльності учня, розвиваючи систему незалежних характеристик цієї діяльності з основними етапами її становлення, розвитку й переходу з плану суспільного досвіду в досвід індивідуальний.

Нормативно задана функціональна визначеність учителя в культурі нашого суспільства має тенденцію до спрощеності, до зрушення від власне педагогічної функції до функції трансляції культури, передачі діяльності, тобто до пасивної, відтворювальної діяльності. Це зрушення до сфери культури (культурологічне зрушення) має деякі підстави. Учитель справді є носієм культури, але він також є (бодай, у кращих зразках) і живим зразком культури. А це – нелегка справа, до вирішення якої ВНЗ педагогічного профілю не готові. Взагалі, таке уявлення про педагога характерне для авторитарної культури (яскравий його зразок – середні віки). Відповідно й спілкування так себе усвідомлюваного й представленого педагога (за зразок), як самого себе, можливе лише в авторитарній формі. Сучасну ж європейську культуру, наприклад, називають синкретичною, чи діалогічною (комунікативною): є багато зразків, способів життя й ідей людини, і тому основна цінність полягає в діалозі й організації розуміння. Центральна важкість в синкретичній культурі все більше падає на індивідуальність й індивідуальну свідомість (я думаю по-іншому, але ти думаєш так, і я хочу це зрозуміти). Це зовсім інша культура. Називається вона демократичною.

Ці властивості людської культури неминуче відображаються в педагогічній самосвідомості. І педагог тепер не лише зразок, а індивідуальність, особистість, яка хоче й зобов'язана, щоб її зрозуміли й використовує для цього всі можливі засоби. Така особистість і сама хоче зрозуміти інших, також як особистостей, які мають право на слово, на мислення, зокрема й критичне. І це останнє якраз і є засобом педагогічної діяльності, особливо педагогічної дії, управління, фактом самосвідомості, що „демонструє широке розмаїття функцій організації: за стадіями розгортання дії і властивих їй операцій (операційно-стадійний підхід; за принципом однорідності цілей; за змістом завдань, що розв'язуються; за різновидами організаційної діяльності”⁵.

⁴ Талызина Н.Ф. Управление процессом усвоения знаний / Н.Ф. Талызина. – М.: Изд-во МГУ, 1975. – 344 с. – С. 274.

⁵ Власова О.Г. Соціальна психологія організацій та управління / О.Г. Власова, Ю.В. Ніколенко. – К.: Центр учбової літератури, 2010. – 398 с. – С. 79.

Варто, бодай схематично, виокремити етапи й компоненти педагогічної діяльності, які в педагогічній дії знаходять особистісну, ексклюзивну виразність. До них належать: **I. Підготовчий етап:** 1) Конструктивна діяльність; 2) Етап здійснення педагогічного процесу. **II. Організаторська діяльність. Педагогічні дії:** 1) Формулювання педагогічних цілей: а) вибір змісту навчального матеріалу майбутніх занять, б) вибір методів навчання, в) проектування своїх дій і дій своїх учнів, г) встановлення дисципліни, робочої обстановки на заняттях, д) стимулювання навчальних і життєвих дій учнів, є) організація своєї поведінки в реальних освітніх умовах, ж) організація власної педагогічної дії з викладу навчального матеріалу учням, з) використання професійно важливих умінь і психологічних якостей – ПВУ і ПЯ. 2) Діагностика особливостей і рівня навченості, вихованості й культури учнів. **III. Процес освіти:** 1) Високі наукові професійні знання; 2) Психолого-педагогічні і методичні знання; 3) Практичне володіння методиками навчально-виховних впливів; 4) Спостережливість, розуміння психологічного й психічного стану людей, настрою колективу в цілому; 5) Швидка орієнтація в обстановці, гнучкість поведінки; 6) Доступно, логічно послідовно, емоційно-почуттєво пояснювати матеріал; 7) Культура мови і мовлення, ерудиція; 8) Експресивні здібності; 9) Рівномірний розподіл уваги, смислова пам'ять, гнучке творче мислення; 10) Витримка, вміння керувати собою, настроєм; 11) Вміння керувати своїм тілом, голосом, мімікою, жестами. **IV. Комунікативна діяльність. Етап аналізу результатів:** 1) Організація діяльності учнів; 2) Організація контролю результатів педагогічних впливів і коригування; 3) Встановлення правильних взаємовідносин з учнями; 4) Здійснення виховної роботи; 5) Аналіз результатів учіння і виховання; 6) Виявлення відхилень результатів від визначених цілей; 7) Аналіз причин цих відхилень; 8) Проектування заходів усунення цих причин; 9) Творчий пошук нових методів учіння й виховання]. **V. Гностична діяльність:** 1) Організаторські здібності; 2) Уміння одержати інформацію про рівень опанування пояснюваного матеріалу; 3) Наявність потреби у спілкуванні; 4) Педагогічний такт; 5) Педагогічна імпровізація, уміння використовувати різні засоби психологічного впливу; 6) Демократичний стиль спілкування й керівництва; 7) Критична оцінка достоїнств і недоліків своєї особистості; 8) Самоосвіта, одержання нових методів учіння, виховання; 9) Творчий підхід до педагогічної діяльності й педагогічної дії.

Для ефективного виконання педагогічних функцій сучасному педагогу важливо усвідомлювати структуру педагогічної діяльності, її основні компоненти, педагогічні дії та професійно важливі уміння й психологічні якості (ПВУ і ПЯ), необхідні для реалізації. Основний зміст діяльності вчителя передбачає виконання декількох функцій – навчальної (учіння), виховної, організаторської, дослідницької. Ці функції завжди існують в єдності, хоч у багатьох учителів одна із них може домінувати над іншими. Професіона-

лізм учителя виявляється в умінні бачити й формувати педагогічні завдання на основі аналізу педагогічних ситуацій і знаходити оптимальні способи їх вирішення. Тому однією з важливих характеристик педагогічної діяльності є її творчий характер, зумовлений рівнем розвитку педагогічної майстерності як системи компетентностей, обсяг яких і складають перераховані компоненти педагогічної діяльності.

У структурі педагогічних здібностей, і відповідно педагогічної діяльності, на що вже зверталася увага, виокремлюються такі загальні компоненти: гностичний, конструктивний, організаторський і комунікативний, що вмішують у себе всі названі, як сукупність компетентностей.

Гностичний компонент – це система знань і умінь учителя, що становлять основу його професійної діяльності, а також певні властивості пізнавальної діяльності, що впливають на її ефективність. До останніх належать уміння будувати й перевіряти гіпотези, бути чутливим до суперечностей, критично оцінювати одержані результати. Система знань включає світоглядний й загальнокультурний рівні і рівень спеціальних знань. До загальнокультурних знань належать: знання у сфері мистецтв різних видів і жанрів; компетентності та вміння орієнтуватися в питаннях релігії, права, політики, економіки й соціального життя, екології, сучасних досягнень техніки й технологій; наявність змістовних захоплень і хобі. Низький рівень їх розвитку, або відсутність приводить до однобічності особистості й обмежує можливості виховання учнів.

Спеціальні знання включають знання предмета, а також знання з педагогіки, психології й методики викладання. Предметні знання високо цінуються самими вчителями, їх колегами, як правило, відзначаються високим рівнем. Що ж стосується знань з педагогіки, психології, методики викладання й педагогічної майстерності, то вони є найслабшою ланкою в системі. І хоч більшість учителів відчують недолік у себе цих знань, тим не менше лише незначна частина опановує психолого-педагогічні знання шляхом самоосвіти.

Важливою складовою гностичного компонента педагогічних здібностей є знання й уміння, що становлять основу власне пізнавальної діяльності, тобто діяльності здобування нових знань.

Якщо гностичні здібності є основою діяльності вчителя, то визначальними в досягненні високого рівня педагогічної майстерності є конструктивні чи проєктивні здібності. Саме від них залежить ефективність використання всіх інших знань, які можуть або залишитися мертвим вантажем, чи активно включитися в обслуговування всіх видів педагогічної діяльності, особливо педагогічної дії. Психологічним механізмом реалізації цих здібностей слугує інтелектуальне моделювання навчально-виховного процесу.

Проєктивні здібності забезпечують стратегічну спрямованість педагогічної діяльності і виявляються в умінні орієнтуватися на кінцеву ціль,

вирішувати актуальні завдання з урахуванням спеціалізації учнів, при плануванні курсу враховувати його місце в навчальному процесі і встановлювати необхідні взаємозв'язки з іншими дисциплінами і т. ін. Такі здібності розвиваються лише з віком і стажем. Конструктивні здібності забезпечують реалізацію тактичних цілей: структурування курсу, добір конкретного змісту для окремих розділів, вибір форм проведення занять і т. ін. Вирішувати проблеми конструювання навчально-виховного процесу в школі доводиться щоденно кожному вчителю.

Варто виокремити декілька компонентів педагогічної майстерності, які можуть слугувати показниками рівня опанування педагогічної діяльності в педагогічній дії:

- використання стимуляції учня (може виявлятися, зокрема, у відмові від монологічної, монотонної манери викладання навчального матеріалу, у свobodній поведінці вчителя в класі т. ін.);
- використання інтересу за допомогою захоплюючого початку, маловідомого цікавого факту, оригінального чи парадоксального формулювання проблеми т. ін.
- педагогічно грамотне підведення підсумків заняття чи його окремої частини;
- використання пауз чи невербальних засобів комунікації (погляду, міміки, жестів);
- використання системи позитивних чи негативних естетичних підкріплень;
- постановка позитивних питань-підказок і заперечних підкріплень;
- постановка питань, що підводять учня до узагальнення навчального матеріалу;
- використання завдань дивергентного типу з метою стимуляції творчої активності;
- визначення зосередженості уваги, рівня включення учня в розумову роботу за зовнішніми ознаками його поведінки;
- використання ілюстрацій і прикладів;
- використання прийому повторення.

Від рівня розвитку комунікативної здібності й компетентностей у спілкуванні залежить легкість налагодження контактів учителя з учнями й іншими вчителями, а також ефективність такого спілкування з огляду на вирішення педагогічних завдань. Спілкування не зводиться лише до передачі знань, але виконує також функцію емоційно-почуттєвого зараження, збудження інтересу, сприяння сумісній діяльності т. ін. Йому властиві:

- уміння керувати, вчити, виховувати, „здійснювати корисні дії з обслуговування різних потреб людей”;
- уміння слухати й вислуховувати;
- широкий кругозір;

- мовна й мовленнєва (комунікативна) культура;
- „душе-провідна” спрямованість розуму, спостережливість до виявів емоційно-почуттєвих станів, характеру людини, її поведінки, умінь чи здібностей подумки представляти, моделювати саме її внутрішній світ, а не приписувати їй свій власний чи інший, знайомий за досвідом;
- „проективний підхід до людини, що базується на переконаності – людина завжди може стати кращою”;
- здібності до співпереживання;
- спостережливість;
- „глибока переконаність у правильності ідеї служіння народу в цілому”;
- вирішення нестандартних ситуацій;
- високий рівень саморегуляції.

Протипоказаннями для вибору учительської професії є дефект мовлення, невиразність мовлення, замкнутість, заглиблення в себе, брак інтересу до спілкування, виражені фізичні недоліки (як це не сумно), нерозторопність, зайва самозаспокоєність, байдужість до людей, відсутність ознак безкорисливого інтересу до людини – інтересу „просто так”.

Це якоюсь мірою узагальнений портрет суб’єкта педагогічної дії професії типу „людина – людина”. Вхідна до цього типу педагогічна професія пред’являє ще цілий ряд специфічних вимог, серед яких професійна компетентність й дидактична культура є основними. Знакові й, зокрема, мовні системи в педагогічній діяльності є основним засобом передачі суспільно-історичного досвіду, в той же час самі знакові системи є предметом опанування. Не меншу роль у сучасному освітньому процесі відіграє й техніка (електронно-обчислювальна, комп’ютерна). Педагог використовує її як засіб передачі і як предмет вивчення, а потім і учіння вміння нею користуватися.

Ще на початку XX століття П. Каптерев виокремив і об’єктивні, і суб’єктивні фактори, необхідні для педагогічної діяльності, відзначив їх ієрархію. У загальному вигляді ця структура якостей може бути представлена у такий спосіб. Властивості вчителя: спеціальні; об’єктивні (наукова підготовка); суб’єктивні (особистісний талант); особистісні (морально-вольові якості);

Особистість вчителя в обстановці навчання, зазначав П. Каптерев, посідає перше місце, ті чи інші властивості його підвищуватимуть чи понижуватимуть виховний вплив учіння. Він виокремлює головні показники: „Перша властивість полягає в рівні знання вчителем предмета викладання, в рівні наукової підготовки з даної спеціальності і за спорідненими предметами, в широкій освіченості: потім – у знайомстві з методологією предмета, загальними дидактичними принципами і, нарешті, в знанні властивостей дитячої натури, з якою вчителеві доводиться мати справу; друга властивість

– суб'єктивного характеру й полягає в викладацькому мистецтві, в особистісному педагогічному таланті й творчості”⁶.

Усі сучасні дослідники відзначають, що саме любов до дітей є важливішою особистісною професійною рисою вчителя, поза якою неможлива ефективна педагогічна дія. В. Крутецький додає до цього природну схильність вчителя працювати й спілкуватися з дітьми⁷. Важливою для вчителя є потреба саморозвитку, самовдосконалення. Це відзначав у свій час К. Ушинський: „Учитель живе до тих пір, доки навчається. Як тільки він перестає вчитися, у ньому вмирає вчитель”.

Учитель, як і лікар, своєю дією має дотримуватися основної морально-естетичної заповіді, виголошеної великим мислителем і лікарем Сходу Ібн Сіною (Авіценною) «Не нашкодь», що увійшла в клятву Гіппократа. У педагогічній дії вона повинна набути такого змісту: «зрозумій учня», «допоможи йому навчитися вчитися». Дотримання їх із врахуванням всієї складності освітнього процесу, розуміння механізмів і закономірностей педагогічного впливу сприяють виконанню основної задачі освіти – становленню і розвитку особистості учня. Це цілком і повністю залежить від основного суб'єкта учіння – вчителя, його суб'єктивного фактора.

У структуру суб'єктивного фактора Н. Кузьміна включає: тип спрямованості; рівень здібностей; систему компетентностей (спеціально-педагогічні, методичні, соціально-психологічні, диференціально-педагогічні, ауто-психологічні). Ауто-психологічна компетентність співвідноситься з поняттями саморозвиток, самосвідомість, самопізнання. Вона базується на соціальному інтелекті як стійкій, заснованій на специфіці розумових процесів ефективного реагування й нагромадження соціального досвіду, здібності розуміти себе й інших людей, їх взаємовідношення й прогнозувати міжособистісні події⁸.

Структура суб'єктивних якостей⁹ може бути представлена такими блоками характеристик: об'єктивні – професійні знання, професійні вміння, психологічні й педагогічні знання; суб'єктивні – психологічні позиції, мотивація, «Я» – концепція, установки, особистісні особливості. Виокремлюються також три основні складові праці вчителя: власне педагогічна дія, педагогічне спілкування, особистість учителя.

Враховуючи запропоноване структурування всіх видів педагогічної діяльності, спробуємо накласти на нього практико-логічну структуру педа-

⁶ Каптерев П.Ф. Дидактические очерки. Теория образования / П.Ф. Каптерев // Избр. педагог. соч. – М., 1982. – 704 с. 595.

⁷ Крутецкий В.А. Психология обучения и воспитания школьников / В.А. Крутецкий. – М., 1976. – 303 с. – С.193.

⁸ Кузьмина Н.В. Профессионализм деятельности преподавателя и мастера производственного обучения профтехучилища / Н.В. Кузьмина. – М., 1989. – 167 с. – С. 29–35, 79.

⁹ Маркова А.К. Психология труда учителя / А.К. Маркова. – М., 1993. –136 с. – С. 38.

гогічної майстерності як вершини професійного становлення вчителя і досягнення найвагоміших результатів у його педагогічній дії. Майстерність вчителя – це синтез особистісно-ділових якостей і властивостей особистості, що визначають високу ефективність педагогічного процесу. Зміст елементів професійного педагогічного характеру педагога-майстра визначається декількома складовими, зокрема:

- 1) Професійно-педагогічні знання:
 - сприймання, пам'ять, запам'ятовування;
 - використання знань в типових ситуаціях;
 - використання знань у новій ситуації;
 - наповнення знаннєвої складової позитивними естетичними почуттями.
- 2) Досвід здійснення професійно-педагогічної діяльності:
 - емпіричне здійснення професійно-педагогічної дії;
 - здійснення способів професійно-педагогічної дії за зразками;
 - використання способів професійно-педагогічної дії в новій ситуації.
- 3) Досвід творчої педагогічної діяльності;
 - вироблення вмінь виявляти й формулювати проблеми;
 - частково-пошукова педагогічна дія;
 - пошукова дослідницька дія.
- 4) Досвід виявлення особистісних якостей і професійно-педагогічної спрямованості:
 - формування внутрішньої моделі поведінки (ВМП) згідно з загальноприйнятими нормами моралі й педагогічної етики;
 - професійно-педагогічна поведінка на основі ВМП;
 - творче ставлення до педагогічної дії, сформованість педагогічного кредо;
 - позитивні естетичні почуття прекрасного й піднесеного, якоюсь мірою комічного (в контексті не приниження людської гідності) у цілеспрямованні створення виховного середовища.
- 5) Досвід спілкування з виконанням функцій:
 - комунікативної (обмін інформацією);
 - перцептивно-аперцептивної (сприймання й пізнання людини людиною);
 - інтерактивної (організація й регуляція спільної діяльності).

Більшість наведених вище елементів вчителі опановують у процесі самостійної педагогічної дії, розвиваючи й поглиблюючи власні особистісні якості. Вчені виокремлюють три аспекти особистості педагога в процесі самостійної педагогічної дії:

- громадянська й професійна спрямованість;
- особистісні якості педагога.
- педагогічні здібності.

Особливої важливості в педагогічній дії набуває індивідуальність особистості. Вона надає майстерності ту своєрідність, яка стає «ізюминкою»

педагога-майстра. У майстерності чітко окреслюються п'ять самостійних елементів:

- майстерність організатора колективної й індивідуальної дії;
- майстерність володіння педагогічною технікою;
- майстерність переконання;
- майстерність арт-терапевтичного впливу;
- майстерність передачі різновидів людського досвіду (інтелект, афект, воля).

Вищий рівень педагогічної майстерності характеризується збагаченням дії педагога-майстра новими формами, методами, засобами, що суттєво підвищують ефективність педагогічного процесу, а, отже, якість освіти. Особливо обдаровані вчителі-професіонали розвивають педагогічне новаторство, якому притаманна новизна й оригінальність підходів. Найбільш яскраві представники педагогів-новаторів: О. Захаренко, А. Макаренко, В. Сухомлинський, І. Ткаченко, В. Шаталов, К. Ушинський.

У професійному становленні педагога-майстра можна виокремити дві складові: становлення особистісне і становлення статусне. Розвиток професійної майстерності в особистісному плані відбувається за трьома напрямками:

Зміна всієї системи діяльності, її функцій і ієрархічної будови: в ході вироблення відповідних трудових навиків; відбувається рух особистості ступенями професійної майстерності; розвивається специфічна система способів виконання діяльності – формується особистісний стиль педагогічної дії.

Зміна особистості суб'єкта, що відбувається як у зовнішньому вияві (моториці мови, почуттєвості й емоційності, формах спілкування), так і в формуванні елементів професійної самосвідомості (професійної уваги, аперцепції, пам'яті, мислення, емоційно-вольової сфери), що в більш широкому плані може розглядатися як становлення професійного світогляду.

Зміна відповідних компонентів установки суб'єкта по відношенню до об'єкта діяльності (виявляється в колективній сфері – у рівні інформованості про об'єкт, рівні усвідомлення його значущості; в емоційній сфері – в інтересі до об'єкта, у схильності до взаємодії з ним і задоволенні від цього, не зважаючи на труднощі; у практичній сфері – в усвідомленні своїх реальних можливостей впливу на об'єкт). В результаті установка суб'єкта впливати на об'єкт замінюється потребою у взаємодії, що дозволяє вести мову про становлення професійної культури суб'єктів педагогічної дії.

Становлення майстерності вчителя залежить від цілого ряду чинників, зокрема:

- особистісні особливості й бажання розвиватися (саморозвиватися);
- активність особистості як усвідомлений і керований процес;

- свободне волевиявлення людини, самодіяльність людини, її здатність визначати ціль, передбачати результати педагогічної дії й регулювати її інтенсивність;
- участь у педагогічній дії;
- адекватна самооцінка вчителя;
- наявність сприятливого професійно-педагогічного середовища.

Дослідники пропонують і інший перелік якостей, наявність яких надзвичайно важлива для вибору професій типу «людина-людина», і особливо навчально-виховних, що забезпечують постійне зростання педагогічної майстерності впродовж життя усім, хто їх обрав. Безперечно, існують і негативні фактори, що ускладнюють процес становлення педагогічної майстерності учителя. Назвемо деякі з них. 1) Криза нереалізованості (людина починає думати, що життя «не вдалося»). Вона не бачить свої досягнення й успіхи, чи недооцінює їх, а в своєму минулому не знаходить місця суттєвим подіям, корисним з огляду сучасного й майбутнього життя із власним професійним статусом. 2) Криза спустошеності: виникає тоді, коли в житті слабко представлені актуальні зв'язки, що ведуть від минулого до сучасного в майбутнє. Людина відчуває, що «видихалася» й нездатна здійснити задумане. 3) Криза безперспективності: виникає, коли у свідомості слабко представлені плани, мрії про майбутнє. Людина, володіючи активністю, не бачить для себе шляхів самовизначення, самопізнання, самовдосконалення.

У деяких випадках кризи можуть поєднуватися. Ці й подібні кризи є причиною професійного вигорання. Педагог-майстер підготовлений до них, знає про їх існування, здатний їх подолати.

Існує ряд чинників, що впливають на зовнішнє зростання професійної майстерності вчителя: 1) потреба суспільства в педагогах-майстрах; 2) підготовленість управлінського персоналу освітніх органів у підвищенні якості освіти усіх рівнів; 3) наявність зовнішніх ресурсів: можливість протекції, матеріальне становище вчителя, розміщення навчального закладу за місцем проживання, обмеження у виборі навчального закладу.

Шлях професіонала можна розділити на ряд етапів, кожному з яких властивий певний статус (за Є. Климовим¹⁰): **оптант** – людина на етапі вибору професії; **адепт** – людина, яка опановує професію у навчальному професійному закладі; **адаптант** – молодий спеціаліст, що опановує тонкощі професії (перші 3–5 років роботи); **інтернал** – професіонал з досвідом роботи, що самостійно й успішно справляється з основними професійними функціями; **майстер** – працівник, який виокремлюється якимись спеціальними якостями й уміннями, чи універсалізмом, широкою орієнтовкою в професійній сфері, зі стабільними досягненнями, вважаючи себе незамін-

¹⁰ Климов Е.А. Как выбирать профессию / Е.А. Климов. 2-е изд., доп., дораб. – М., 1990. – 158 С.

ним; **авторитет** – майстер своєї справи, широко відомий в своїй галузі і за її межами, вміє організувати працю, має широке коло помічників; **наставник** – авторитетний майстер своєї справи, має широке коло однодумців, помічників, послідовників, передає досвід молодим, слідує за їх зростанням

У кожного шлях до майстерності характеризується різним часовим відрізком, але найбільш швидко досягають вершин молоді спеціалісти, що мають вагомий багаж теоретичних і практичних знань, наповнених смислом обраної професії. Учительська праця поза майстерністю не буває, й бути не може, бо неповторні діти, неповторна особистість учителя, неповторна кожна секунда спілкування дитини із учителем, до того ж вона ментально відходить у вічність, неповторне довкілля спілкування. Але будь-яке педагогічне рішення, що виходить із нестандартних факторів, має торкнутися душі учня, його духовності, його інтелекту й афекту. Якщо ж дія людини, яка працює з дітьми, не враховує цих особливостей, то її праця лежить за межею того, що називається словом «педагогічна».

Іван Зязюн

ПЕДАГОГІЧНА ДІЯЛЬНІСТЬ І ПЕДАГОГІЧНА ДІЯ ВЧИТЕЛЯ В УПРАВЛІННІ ОСВІТОЮ

Резюме

Педагогічна діяльність учіння і виховання поєднує різні види діяльності, зокрема, методичну, наукову, системо-утворювальну, управлінську тощо. Досвідне опанування діяльності відбувається на основі системи компетенцій і компетентностей та супроводжується розвитком педагогічної майстерності вчителя як синтезу особистісно-ділових якостей і властивостей особистості, що визначають високу ефективність педагогічного процесу.

Ключові слова: вчитель, педагогічна діяльність, компетенція, компетентність, педагогічна майстерність.

Iwan Ziaziun

DZIAŁALNOŚĆ PEDAGOGICZNA NAUCZYCIELA W KIEROWANIU OŚWIATĄ

Streszczenie

Pedagogiczna działalność w zakresie kształcenia i wychowania łączy różne rodzaje działalności – m.in. metodyczną, naukową, systematyzująco-utrwalającą, kierowniczą. Opanowanie działalności odbywa się na podstawie systemu kompetencji i prowadzi do roz-

woju mistrzostwa pedagogicznego nauczyciela – mistrzostwa, które jest syntezą wartości osobowościowych i walorów przejawiających się w działaniach. Wyznacza to wysoką efektywność procesu pedagogicznego.

Słowa kluczowe: nauczyciel, działalność pedagogiczna, kompetencje, kompetentność, mistrzostwo pedagogiczne.

Ivan Zjazjun

PEDAGOGICAL ACTIVITIES AND EDUCATIONAL PERFORMANCE OF A TEACHER IN MANAGEMENT OF EDUCATION

Summary

Pedagogical performance of teaching and education consists of some activities, namely methodical, scientific, programme, system-creating and managerial etc. Experimental mastering of performance through the system of skills and competencies is accompanied by the development of teacher pedagogical excellence as a synthesis of personal and practical characteristics of personality, which defines high efficiency of pedagogical process.

Keywords: teacher, pedagogical activity, skills, competencies, pedagogical excellence.